

Aspekti kvalitativne istraživačke etike u sociologiji: teorijsko-metodološka rasprava

DOI: 10.5613/rzs.53.1.5
UDK 303:174
316:174
174
Pregledni rad
Primljeno: 1. 3. 2022.

Marija LONČAR <https://orcid.org/0000-0002-4929-3073>

Filozofski fakultet u Splitu, Hrvatska
mloncar@ffst.hr

Zorana ŠULJUG VUČICA <https://orcid.org/0000-0003-4969-3859>

Filozofski fakultet u Splitu, Hrvatska
zorana@ffst.hr

Larisa HRŽIĆ <https://orcid.org/0000-0002-4851-1809>

Filozofski fakultet u Splitu, Hrvatska
larisa@ffst.hr

SAŽETAK

Kvalitativna istraživačka etika u sociologiji primarno je vezana uz brojne metodološke značajke kvalitativnih istraživanja, istraživački kontekst i interakcijski proces provedbe kvalitativnih istraživanja, ali i uz klasičan razvoj etičkih kodeksa socioloških društava i širih etičkih regulacija. Etička se pitanja, konvencionalno gledano, odnose na zaštitu sudionika u istraživanju i u Hrvatskoj su regulirana ponajprije na profesionalnoj i institucionalnoj razini. No imajući u vidu razvoj istraživačkih metoda, novih tehnologija i društvenih promjena koje uključuju sadašnje etičke regulacije, nekoliko je aspekata koji se problematiziraju i povezuju u ovom radu. U radu se kvalitativna istraživačka etika razmatra kroz analizu postojećih etičkih kodeksa u sociologiji, primjenu etičkih procedura u istraživanjima te izazove s kojima se istraživači pritom susreću. Etičke regulacije koje zadnjih godina impliciraju standardizaciju etičkih procedura i istraživačke prakse upućuju na važnost kontinuiranih teorijsko-metodoloških rasprava o istraživačkoj etici, posebice u kvalitativnim istraživanjima. Većina metodološke literature sadržava dio o etičkim procedurama (informiranom pristanku, anonimnosti i povjerljivosti, rizicima i sl.) koje se primjenjuju u sociološkim istraživanjima. Ipak, u njima se uočavaju argumenti da se spomenute procedure unutar kvalitativne istraživačke etike trebaju smjestiti sukladno značajkama kvalitativnih istraživanja koje u sociologiji mogu biti dodatno etički, metodološki i istraživački izazovne. U radu se zaključuje da se specifičnosti kvalitativne

Zahvaljujemo recenzentima na konstruktivnim komentarima i sugestijama te kolegicama dr. sc. Tanji Vučković Juroš i dr. sc. Karin Doolan koje su svojim preporukama znatno pridonijele konciznosti i sistematičnosti rada.

istraživačke etike očituju u etičkoj praksi kojom se u kvalitativnim istraživanjima etičke procedure primjenjuju na refleksivan način.

Ključne riječi: kvalitativna istraživačka etika, sociologija, etički kodeksi, etičke procedure, reflektivnost

UVOD

Hammersley i Traianou (2012) pitanja istraživačke etike u kvalitativnim istraživanjima razmatraju kroz njihove značajke stvaranja bliskoga odnosa između istraživača i sudionika istraživanja, razumijevanja osobnih pozicija istraživača i prikupljanja istraživačkih podataka u "prirodnim" okruženjima. Posebnosti interakcija i odnosa istraživača s drugima (Birch i dr., 2002) te karakteristike interakcija kvalitativnih istraživača sa sudionicima poticaj je i na rasprave o standardima kod izvještavanja o etičkim aspektima u kvalitativnim istraživanjima (Vučković Juroš, 2011). S druge strane etičke su dileme sastavni dio istraživačkog rada tijekom kojega se kvalitativni istraživači susreću s različitim ulogama, istraživačkim metodama i/ili osjetljivim temama (de Laine, 2000). Bilo da je riječ o značajkama, aspektima ili kompleksnostima kvalitativnih istraživanja, naglasak je na istraživačkoj etici (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; de Laine, 2000; Birch i dr., 2002; Hopf, 2004; Ryen, 2006) u dinamičnom, interakcijskom procesu provedbe kvalitativnih istraživanja (Iphofen i Tolich, 2018) i njihovom nelinearnom istraživačkom dizajnu (Tolich, 2016b). Isto tako elaboriraju se određene ideje koje proširuju rasprave o kvalitativnoj istraživačkoj etici (Lincoln i Cannella, 2007; Allen i Israel, 2018; Gontcharov, 2018; Carpenter, 2018; Gillies i Alldred, 2002), a koje je nužno uključiti u suvremene teorijsko-metodološke rasprave.

Uzevši u obzir širu sliku, etička se pitanja odnose na zaštitu drugih (Hammersley i Traianou, 2012; Israel i Hay, 2006), stjecanje povjerenja u znanstvenike, istraživački integritet te suočavanje s novim izazovima (Israel i Hay, 2006). Povijesno gledano, istraživačka se etika društvenih znanosti vezuje uz početak biomedicinske etike, kontroverzna istraživanja u društvenim znanostima i opće etičke principe (Strohm Kitchener i Kitchener, 2009; Wiles, 2013; Israel i Hay, 2006). U kontekstu istraživačke etike i etičkih principa dodatno se razmatraju različiti pristupi etici, etički kodeksi i regulacije te etički sporna istraživanja (Christians, 2005; 2007), čime se implicira relacija između paradigmatičkih postavki i etičkih principa. Instrumentalizam u njihovoj primjeni zamjenjuje se recipročnošću u odnosima (Christians, 2007), pri čemu kvalitativna istraživanja jasnije podcrtavaju poveznicu epistemologije, ontologije i metodologije (Doucet i Mauthner, 2002). U provedbi kvalitativnih istraživanja, uz zaštitu drugih, ističe se i važnost valjane provedbe

istraživanja (Hammersley i Traianou, 2012). Ta se ideja uočava kod Vučković Juroš (2011) s obzirom na to da se pitanja istraživačke rigoroznosti (engl. *rigorous*), zajedno s etičkim procedurama, smatraju ključnim aspektima kvalitativnih istraživanja i njihova vrednovanja.

Hammersley i Traianou (2012) primjećuju da je istraživačka etika dugi niz godina dio metodoloških razmatranja, ali i aktualnih rasprava među društvenim znanstvenicima. Razloge tomu pronalaze u etičkim regulacijama (kroz etičke kodekse i odbore), razvoju novih tehnologija te zaštiti podataka¹. Israel i Hay (2006) slično tomu tvrde kako su izazovi s kojim se istraživači susreću posljedica novih tehnologija, novih istraživačkih tehnika, širih društvenih, političkih i ekonomskih promjena te postmodernističke kritike uloge autoriteta (istraživača). S druge strane nekoliko je razina na kojima se etičke regulacije mogu problematizirati: individualna – odgovornost samog istraživača prema sudionicima istraživanja; institucionalna – reguliranje provedbe istraživanja na sveučilištima i/ili istraživačkim institutima; profesionalna – razvijanje etičke prakse kroz kodekse socioloških udruženja i državna – usklađivanje etičkih regulacija istraživačkih projekata kroz posebna tijela² (Mabry, 2009). Svaka nosi svojevrzne izazove za istraživače i ima uporište u povijesnim događajima. Suvremene rasprave o kvalitativnoj istraživačkoj etici upućuju i na potrebu razmatranja dosadašnjih relacija i “udaljenosti” etičkih kodeksa od kvalitativnih istraživanja, njihovih tehnika (Tolich, 2016b) i istraživačkoga konteksta (de Laine, 2000) s obzirom na to da dinamika odnosa u kvalitativnim istraživanjima i njihovo razumijevanje izlazi iz tradicionalnih okvira (Doucet i Mauthner, 2002; Birch i Miller, 2002; de Laine, 2000).

U raspravama o etičkim regulacijama ilustrativno se navode i pojedina kontroverzna istraživanja kao što su medicinski eksperimenti za vrijeme Drugoga svjetskog rata i Tuskegee studija (o neliječenom sifilisu) te studije koje su proveli Laud Humphreys (o seksualnim susretima muškaraca u javnim zahodima), Stanley Milgram (o poslušnosti autoritetu) i Philip Zimbardo (stanfordski zatvorski eksperiment). U tim se raspravama stavlja naglasak na početke i razvoj etičkih regulacija u medicinskim, a potom i u društvenim znanostima – odnosno na deklaracije, izvještaje i kodekse (Hammersley i Traianou, 2012; Israel i Hay, 2006; Stroh Kitchener i Kitchener, 2009; Speiglmán i Spear, 2009; Wiles, 2013). No pristupi tim “klasičnim” primjerima se razlikuju. Tolich (2016a) se tako kritički osvrće na jednostrana stajališta prema kojima se spomenute studije prozivaju neetičkim bez namjere da se prikaže kako ih se moglo provesti na drukčiji način, smatrajući

¹ Opća uredba o zaštiti podataka (GDPR) počinje se, na razini Europske unije, primjenjivati 2018. godine.

² To su primjerice u SAD-u *Institutional Review Board*-s (IRB-s).

važnim da se iz suvremene perspektive daju konstruktivni odgovori na etička pitanja koje su ti primjeri otvorili.

Etičke su se regulacije tijekom godina s profesionalnih udruženja “prebacile” na institucije u kojima znanstvenici i istraživači rade (uz uvođenje regulacija na razini države³), što je posljedica promjena koje su se dogodile u organizaciji samih sveučilišta i njihovom financiranju. To je utjecalo i na provedbu kvalitativnih istraživanja (Hammersley i Traianou, 2012: 5-6). Israel i Hay (2006) navode *top-down* (primjerice, SAD, Kanada, Australija) i *bottom-up* (primjerice, Velika Britanija, Novi Zeland, Južna Afrika) pristupe u etičkim regulacijama, koji su se vremenom u nekim državama i mijenjali. Ističu i nove mogućnosti pristupa etičkim regulacijama koje nadilaze državne granice (primjerice u europskom istraživačkom prostoru).⁴ Izazovi za kvalitativna istraživanja (ograničenja, kriteriji, autonomija u odlučivanju...) koji su nametnuti etičkim regulacijama prepoznaju se kao posljedica “metodološkog konzervativizma” (Lincoln, 2005). Drugim riječima, od profesionalnih udruženja do birokratskih procesa (Haggerty, 2004), etičke se regulacije zadnjih godina pojačavaju (Wiles, 2013) s više ili manje tendencija standardizaciji i institucionalizaciji u Hrvatskoj (Vučković Juroš, 2011).

U prvom dijelu rada analiziraju se etički kodeksi Međunarodnog sociološkog društva, Američkog sociološkog društva, Britanskog sociološkog društva i Hrvatskog sociološkog društva. Analizom se daje osvrt na primjenu etičkih procedura unutar sociološke struke čime se posredno upućuje i na odnos prema kvalitativnim istraživanjima. Etički kodeksi odabrani su s obzirom na to što predstavljaju različite razine i pristupe u etičkim regulacijama. U drugom dijelu rada elaboriraju se neki od osnovnih etičkih procedura u istraživanjima – informirani pristanak, povjerljivost i rizici – koje imaju svrhu poštovanja općih etičkih principa (autonomije, dobročinstva i pravednosti), koji se ovdje stavljaju u kontekst značajki kvalitativne istraživačke metodologije. Iako se opći etički principi i etičke procedure primjenjuju u okviru različitih disciplina, rad je ponajprije usmjeren na istraživačku etiku u sociologiji.

U zaključnom dijelu rada ističe se da aktualne tendencije u etičkim regulacijama provedbe istraživanja upućuju na potrebu da se određene značajke kvalitativne istraživačke metodologije trebaju uzeti u obzir kad je riječ o etičkim kodeksima sociološke struke, etičkim odborima i njihovom pristupu kvalitativnim istraživanjima. Konvencionalna bi istraživačka etika u tom smislu uključivala važnost uloge koju sami kvalitativni istraživači imaju prilikom planiranja i provedbe istraživanja i

³ O uvođenju institucionalnih revizijskih odbora i njihovoj ulozi u regulacijama istraživanja vidi više kod Speigman i Spear (2009).

⁴ Detaljnije o različitim praksama etičkih regulacija i posljedicama primjene strategija iz područja medicine u društvenim znanostima vidi u Israel i Hay (2006). O institucionalnim etičkim procedurama u Hrvatskoj vidi više u Vučković Juroš (2011).

odnose koji se u kvalitativnim istraživanjima uspostavljaju. Drugim riječima, taj pristup proširuje pogled na etičke principe i procedure te daje potporu etičkoj praksi u kvalitativnim istraživanjima, ali ih u njihovoj promjeni ne ograničava. Stoga se u zaključku specifičnosti istraživačke etike povezuju s reflektivnom etičkom praksom kvalitativnih istraživača.

REGULIRANJE ISTRAŽIVAČKE ETIKE U SOCIOLOGIJI

Etičke se regulacije vežu uz etički sporna istraživanja i kodekse koji su se razvijali u svrhu zaštite sudionika istraživanja u različitim područjima, ali se pojavljuju i kao posljedica uključenosti pojedinih istraživača u vanjskopolitički rad vlada ili zbog rastućeg broja socioloških istraživanja izvan sveučilišta (Hammersley i Traianou, 2012). Drugim riječima, autori ističu da su se etički kodeksi razvijali tijekom vremena i zbog različitih razloga. Etički se kodeksi u sociologiji međusobno razlikuju s obzirom na opseg u kojem raspravljaju o etičkim procedurama i njihovoj primjeni u sociološkim istraživanjima. Određene sadržajne i kontekstualne osobitosti istraživačke etike u sociologiji vidljive su analizom etičkih kodeksa Međunarodnog sociološkog društva (ISA), Američkog sociološkog društva (ASA), Britanskog sociološkog društva (BSA) i Hrvatskog sociološkog društva (HSD). Odabir etičkih kodeksa odražava različite pristupe i razine etičkih regulacija (Israel i Hay, 2006; Mabry, 2009) i prema kojima se uočava razlika u reguliranju etičke prakse između država.

ISA određuje četiri etička standarda koji usmjeravaju ponašanje sociologa prema pojedincima/grupama, društvu u cjelini i ostalim članovima društva na međunarodnoj razini. U etičkom kodeksu naglasak se stavlja na osobne vrijednosti, kulturu i iskustva sociologa kao i osobnu odgovornost. ASA se određuje u kontekstu etičkih regulacija na nacionalnoj razini s ciljem standardizacije. Etički se kodeks sastoji od principa koji usmjeravaju ponašanje i etičkih standarda koji postavljaju pravila pa je time šireg raspona i specifičniji, jer u svojoj primjeni obuhvaća različite kontekste i uloge u kojima sociolozi djeluju. BSA polazi od etičkih regulacija na razini profesionalnih udruženja i akademskih ili istraživačkih institucija, iako Israel i Hay (2006) primjećuju da se Velika Britanija odmiče prema ujednačenijim regulacijama na razini države. U etičkom kodeksu polazi se od općih principa kojima se potiče etička praksa sociologa. Etičke regulacije u Hrvatskoj na razini su profesionalnih udruženja, akademskih ili istraživačkih institucija i osobne odgovornosti. Etički kodeks HSD-a oslanja se na opća načela kojima se usmjerava znanstveno i profesionalno ponašanje, pri čemu se računa na osobnu odgovornost sociologa.

Etički kodeks Europskog sociološkog društva⁵ i njegove etičke smjernice sadržajno nisu dale osnovu za daljnju analizu istraživačke etike s obzirom na to da se na samo jednom mjestu spominju sudionici istraživanja i izbjegavanje nanošenja štete. U etičkim smjernicama ESA-e naglasak je na odgovornosti sociologa u pridržavanju etičkih kodeksa profesionalnih udruženja i sociološkim istraživanjima koja uzimaju u obzir različitost iskustava i perspektiva sukladno europskoj politici. Također se ukazuje na važnosti sociologije u takvom društvenom i kulturnom kontekstu.

Etički kodeksi nisu iscrpni, odnosno ako neko ponašanje možda i nije izričito navedeno, to ne znači da je ono etično ili neetično (ISA, 2001; ASA, 2018; HSD, 2021). Sociološka društva svojim etičkim kodeksima ponajprije usmjeravaju ponašanje sociologa prema sudionicima istraživanja, pri čemu većina njih značajnije uzima u obzir i odnose s članovima akademske zajednice, sponzorima i društvom u cjelini. Britansko sociološko društvo sadržajno je usmjerenije na provedbu i distribuciju istraživanja, dok Američko sociološko društvo i Hrvatsko sociološko društvo usmjeravaju ponašanje sociologa na različitim profesionalnim položajima (primjerice, u odnosima sa zaposlenicima, studentima i sl.). Drugim riječima, u etičkim kodeksima sociološke struke provlače se različite uloge koje se u istima više ili manje eksplicitno navode.

Odnos prema kvalitativnoj istraživačkoj etici iz prikazanih etičkih kodeksa moguće je iščitati kroz trenutačno nepostojanje kontekstualizacije značajki i specifičnosti kvalitativnih istraživanja. Stoga bi etički kodeksi sociološke struke određenim aneksima mogli biti usmjereniji na istraživačku i etičku praksu kvalitativnih istraživača te na njihovu ulogu u donošenju etičkih odluka. To će zahtijevati i povremene revizije etičkih kodeksa kako bi u svojoj primjeni adekvatnije odgovarali na društvene i istraživačke izazove s kojima se kvalitativni istraživači susreću. Jednako tako, u sociologiji je nužno staviti naglasak na kvalitativne istraživačke radove koji će pridonijeti raspravama o metodološkim i etičkim pitanjima u kvalitativnim istraživanjima. Taj je dio prepoznat u sociološkom časopisu *Revija za sociologiju* koji je 2022. godine objavio tematski broj s fokusom na transparentnost i refleksivnost kod izvještavanja o metodološkim i etičkim aspektima u kvalitativnim istraživanjima.

Gledajući iz konvencionalne perspektive, istraživači svoje odluke donose na temelju profesionalnih etičkih smjernica (etički kodeksi), etičkih procedura (etički odbori) i zakonskih regulacija/propisa (Wiles, 2013). Navedeno otvara daljnje rasprave, posebice o etičkim kodeksima i etičkim procedurama, s obzirom na to da

⁵ Etičke smjernice Europskog sociološkog društva dostupne su na: <http://www.europeansociology.org/about-esa/governance/ethical-guidelines> (28. listopada 2022.).

se pojavljuju kritike tih linearnih linija razmišljanja kod kvalitativne istraživačke etike (Tolich, 2016a; Tolich, 2016b; Tolich i Tumilty, 2020).

PRISTUPI ETICI

Važan dio rasprava o istraživačkoj etici također su različiti pristupi etici i stajališta o etičkim principima koja se međusobno razlikuju. Nekonzekvencijalistički pristup etici polazi od dužnosti pridržavanja općih principa, za razliku od konzekvencijalističkog pristupa etici prema kojemu se odluke donose na temelju posljedica djelovanja. Etika vrline, s druge strane, stavlja naglasak na onoga koji donosi odluke u određenoj situaciji, odnosno na samoga istraživača i njegov karakter. Etika brige ističe recipročnost i odgovornost u odnosu sa sudionicima istraživanja. Prema tom pristupu etici odluke se trebaju donositi u odnosu na kontekst prije negoli u odnosu na univerzalna pravila ili principe (Hammersley, 2018; Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Israel i Hay, 2006; Edwards i Mauthner, 2002). Birch i suradnice (2002) ističu da (ne)konzekvencijalistički pristupi etici zanemaruju kompleksnost kvalitativnih istraživanja koja zahtijeva refleksivni oblik etike, odnosno promišljanje etičkih principa s obzirom na istraživačke okolnosti i kontekst.

Koncept brige u feminističkim istraživanjima ponajprije se odnosi na odgovornost i odnose sa sudionicima. Edwards i Mauthner (2002) uočavaju njegovu primjenu u razmatranjima istraživačke etike kod Denzina i feminističkog komunitarističkog etičkog modela (engl. *feminist communitarian ethical model*). Model pruža okvir za donošenje etičkih odluka u kojem se naglašava koncept brige, a koji podrazumijeva da se tijekom istraživanja događa osnaživanje, povezanost i odgovornost prema drugima (Denzin, 1997; Edwards i Mauthner, 2002). Taj je pristup u suprotnosti s konvencionalnim, pozitivističkim pristupima etici i istraživanju, a usmjeren je na odnos sa sudionicima kroz suradnju, recipročnost i povjerenje (Denzin, 1997). Edwards i Mauthner (2002) spominju i pristup koji se temelji na konceptu pravde (engl. *justice-based ethical models*). Pitanje koje se u kontekstu feminističkih istraživanja postavlja jest kompatibilnost između toga pristupa i etike brige. To zahtijeva promjene u shvaćanjima pravde kao koncepta koji u obzir uzima situacije i posljedice te se shvaća kao proces koji uključuje brigu i vrijednosti kao što su recipročnost, različitost, odgovornost, odnose moći i sl. (Sevenhuijsen, 1998 prema Edwards i Mauthner, 2002: 22-23).

ZNAČAJKE KVALITATIVNE ISTRAŽIVAČKE ETIKE: ETIČKE PROCEDURE

U raspravama o istraživačkoj etici unutar kvalitativnih istraživanja, autori (Hammer-sley i Traianou, 2012; Iphofen i Tolich, 2018; Wiles, 2013; Vučković Juroš, 2011; Hopf, 2004; Ryen, 2006) i dalje upućuju na temeljne etičke procedure kao što su informirani pristanak, privatnost, anonimnost/povjerljivost i rizici. Vučković Juroš (2011) ističe i važnost prakse izvještavanja o etičkim procedurama u kvalitativnim istraživanjima i radovima, što se primijenilo na analizu hrvatskih časopisa u kojima su isti objavljeni. Iako se važnost primjenjivanja etičkih procedura ne dovodi u pitanje, pronalaze se argumenti zbog kojih se u kontekstu kvalitativnih istraživanja oni dodatno problematiziraju i promišljaju, ali i stajališta prema kojima su određeni koncepti poput anonimnosti dovode u pitanje kad je riječ o kvalitativnoj istraživačkoj etici.

Kvalitativna istraživanja stavljaju naglasak na iskustva i značenja pa se nači-nima prikupljanja podataka/informacija (Miller i Bell, 2002), pitanjima istraživačke rigoroznosti i eksplicitnosti oko etičkih procedura (Vučković Juroš, 2011) pridaje velika pozornost, dok se istodobno stvara vremenski dugotrajniji i povjerljiv odnos između istraživača i sudionika koji može biti etički izazovan na više načina (Birch i Miller, 2002; Ryen, 2006). Analizirani etički kodeksi sociološke struke s druge strane ne impliciraju epistemološke i metodološke značajke kvalitativnih istraživanja. Etičkim pitanjima u provedbi kvalitativnih istraživanja pristupa se kroz konvencio-nalnu primjenu etičkih principa i etičkih procedura. Sličnu tezu iznosi Ryen (2006), ali i Tolich (2016b) koji polazeći od jedinstvenih značajki kvalitativnih istraživanja sugerira da kvalitativna istraživanja iskazuju potrebu za promjenom u odnosu između kvalitativnih istraživača i etičkih odbora koji bi trebali uvažavati dinamiku kva-litativnih istraživanja, a time i etičku odgovornost samih istraživača. To bi značilo da etička praksa kvalitativnih istraživača ne može ostati samo na razini etičkih princi-pa i procedura. Etički kodeksi tek impliciraju njihovu ulogu, umjesto da ih postave u središte istraživačkog procesa (Edwards i Mauthner, 2002).

INFORMIRANI PRISTANAK U (KVALITATIVNIM) ISTRAŽIVANJIMA

Prema etičkim kodeksima sociološke struke, informirani se pristanak zahtijeva tamo gdje se podatci/informacije prikupljaju kroz neki oblik komunikacije, interak-cije i intervencije ili gdje se ponašanje odvija u privatnom kontekstu (ASA, 2018). Odstupanja su moguća kad je istraživanje dobilo suglasnost etičkog odbora, kad ne uključuje više od minimalnog rizika za sudionike i kad se istraživanje drukčije ne

može provesti (ASA, 2018) ili tamo – primjerice kod prikrivenih istraživanja – kad je to jedini način kojim se informacije mogu prikupiti, odnosno kad je pristup izvorima informacija opstruiran (ISA, 2001; BSA, 2017), a gdje je pristanak potrebno dobiti naknadno (BSA, 2017). Američko sociološko društvo i Hrvatsko sociološko društvo ističu kako se kod promatranja na javnim prostorima ne treba tražiti pristanak. Osim kad je riječ o javnim, ali reguliranim prostorima kao što su, primjerice, prostori javnih ustanova (HSD, 2021).

Zaštita privatnosti naglašava se kod pristupa informacijama/podacima s interneta za koje nije jasno jesu li javni ili privatni (HSD, 2021), kao i kod prikrivenih istraživanja (BSA, 2017). U etičkom kodeksu Američkog sociološkog društva stoji kako se pristanak uglavnom ne treba tražiti kad je riječ o javnim internetskim stranicama, što se može odnositi na većinu internetskog sadržaja. Iako, nisu sve informacije s interneta smatrane javnima pa je u tim situacijama potrebno dobiti pristanak te se moguće nedoumice oko privatnosti trebaju raspraviti s etičkim odborima prije početka istraživanja (ASA, 2018).

Američko sociološko društvo drži mogućim i prikrivanje identiteta tamo gdje se istraživanje drukčije ne bi moglo provesti, kad istraživanje ne uključuje više od minimalnog rizika za sudionike i kad je dobiveno dopuštenje etičkoga odbora. Hrvatsko sociološko društvo ne navodi situacije prikrivanja identiteta i prikrivenih istraživanja. Kod bilo kakvih odstupanja i/ili prikrivanja identiteta, etički kodeksi ističu važnost održavanja povjerljivosti (ASA, 2018) i anonimnosti (BSA, 2017), ali i odobrenje etičkoga odbora (ASA, 2018).

Kod dobivanja informiranog pristanka od ranjivih skupina/djece koji se postiže preko posrednika (engl. *gatekeeper*) ili zakonskih skrbnika (engl. *proxy*) etički kodeksi uzimaju u obzir različite etičke ili zakonske okolnosti oko davanja pristanka te ističu da se treba dobiti pristanak (BSA, 2017) ili suglasnost s pristankom (ASA, 2018) i od onih kojima se u istraživanju pristupa. Pritom treba voditi računa o zadržavanju postojećih odnosa s posrednicima (BSA, 2017) te poštovanju digniteta i dobrovoljnosti sudionika istraživanja (ASA, 2018). U određenim situacijama kad su u istraživanju uključena djeca, otklon od dobivanja suglasnosti zakonskih skrbnika može se tražiti od etičkoga odbora, dok se želja djeteta za sudjelovanjem u istraživanju, odnosno njegova suglasnost treba poštovati neovisno o tome (ASA, 2018).

Etički kodeksi sociološke struke imaju različita shvaćanja informiranog pristanka, pri čemu se on određuje ili kao proces (BSA, 2018; ASA, 2017) ili kao zahtjev koji se treba dobiti unaprijed (ISA, 2001), dok se negdje to uopće ne eksplicira (HSD, 2021). Etički kodeksi naglašavaju da pristanak na sudjelovanje u istraživanju treba biti slobodan i informiran (HSD, 2021; ASA, 2018; BSA, 2017). Nekoliko je aspekata koji su u većoj ili manjoj mjeri time zastupljeni: informiranje o ključnim točkama istraživanja i odustajanja od sudjelovanja (BSA, 2017; ASA, 2018; HSD,

2021), korištenje uređaja za prikupljanje audio/vizualnih podataka (HSD, 2021; ASA, 2018), korištenje i distribuiranje rezultata (BSA, 2017; HSD, 2021), pitanja povjerljivosti (ASA, 2018), financiranja (HSD, 2021; BSA, 2017), ali i upoznatosti sociologa s etičkim regulacijama kod dobivanja suglasnosti za istraživanje (ASA, 2018).

Američko sociološko društvo određuje okolnosti koje mogu uključivati obmanu (o istraživačkim procedurama i/ili nekim relevantnim informacijama, ali ne i o značajnim aspektima istraživanja koji mogu utjecati na odluku o sudjelovanju) te pod uvjetima da ne uključuje više od minimalnog rizika, znanstvenih, edukacijskih ili praktičnih koristi istraživanja, neizvodljivosti alternativnih procedura i kad je dobiveno dopuštenje etičkoga odbora. Kad je obmana sastavni dio istraživačkoga dizajna i kad je to moguće, istraživači trebaju izvijestiti sudionike o tome čim prije (ASA, 2018).

Informirani se pristanak dakle, prema etičkim kodeksima socioloških društava (ASA, 2018; ISA, 2001; BSA, 2017; HSD, 2021), prepoznaje kao važna odrednica u planiranju i provedbi socioloških istraživanja. Ono što se ne uočava u etičkim kodeksima jesu specifičnosti informiranog pristanka kod korištenja kvalitativnih istraživačkih metoda, osim možda tamo gdje se određuje kao proces. Međutim nekoliko je pitanja koja se u metodološkoj literaturi ističu s obzirom na to da mogu imati različite implikacije na razumijevanje istraživačke i etičke prakse u kvalitativnim istraživanjima te sukladno s tim i na provedbu etičkih procedura.

Etičnost i/ili praktičnost dobivanja pristanka određuje se sukladno okruženjima u kojima se kvalitativno istraživanje provodi (Hammersley i Traianou, 2012). Kad se istraživanje provodi na javnim prostorima (ulice, parkovi i sl.) tada takvi zahtjevi nisu potrebni (Hammersley i Traianou, 2012; Israel i Hay, 2006; Denscombe, 2010). S druge strane, Hammersley i Traianou (2012) ukazuju i na relativno javne prostore gdje, primjerice, mogu vrijediti određena pravila ponašanja (crkve, knjižnice i sl.) te javne prostore kojima je pristup na neki način ograničen (fakulteti, sudnice i sl.) koji mogu zahtijevati pristanak na osnovu praktičnosti i/ili etičnosti.

Kod nekih javnih prostora uočava se također neslaganje oko toga jesu li ona javna ili nisu (Hammersley i Traianou, 2012; Iphofen i Tolich, 2018; Wiles, 2013) – primjerice, javna događanja, bolnička okruženja, trgovački centri i slični prostori ponekad se različito tumače, dok je razumijevanje javnog i privatnog prostora možda još i kompleksnije kod internetskih istraživanja. U tim se situacijama predlaže davanje kratkog objašnjenja i mogućnost postavljanja pitanja oko istraživanja, pri čemu se proces pristanka može usmjeravati i prema formalnijim načinima kad, primjerice, promatranje uključuje i intervju (Iphofen i Tolich, 2018: 12). Wiles (2013) praksu informiranja drži mogućom općenito kod javnih prostora, dok Hammersley i Traianou (2012) tamo gdje relativno javni prostori postavljaju dilemu. Drugim ri-

ječima, istraživači okruženja i okolnosti ne uzimaju kao neupitne (Hammersley i Traianou, 2012), kao ni pitanje privatnosti, posebice tamo gdje nije jasno radi li se o privatnom ili javnom prostoru. Takvim situacijama istraživači ponekad pristupaju prikriivenim promatranjem⁶, premda među istraživačima ne postoji suglasnost oko opravdanosti te vrste istraživanja (Hammersley i Traianou, 2012; Adamović Topoličić, 1990). Naime, prikriivena istraživanja ocrtavaju potencijalne etičke dileme kad je u pitanju informirani pristanak (Ryen, 2006).

Kod dobivanja pristanka raspravlja se o uvjetima implicitnog i eksplicitnog pristanka te njegove usmene/pismene forme (Hammersley i Traianou, 2012; Israel i Hay, 2006), ali i o njegovim kontekstualnim, kulturološkim specifičnostima (Ryen, 2006). Isto tako ponekad nije jasno na što se pristanak odnosi, kad/gdje počinje i završava, što dovodi u pitanje pretpostavku kako bi se on trebao dobiti unaprijed (Miller i Bell, 2002). Stoga se uočava slaganje oko toga da je pristanak proces koji se odvija tijekom istraživanja (Miller i Bell, 2002; Israel i Hay, 2006, Hammersley i Traianou, 2012; Tolich i Tumilty, 2020; Ryen, 2006), iako s ponekim razlikama u argumentiranjima. Drugim riječima, pristanak uključuje izgradnju povjerenja (Hammersley i Traianou, 2012) i smatra se dijelom uspostavljanja odnosa sa sudionicima, pri čemu može varirati u svojoj formi i uključivati različite implicitne i/ili neformalne načine traženja pristanka (Israel i Hay, 2006; Miller i Bell, 2002; Ryen, 2006; Hammersley i Traianou, 2012; Ryen, 2006).

Pristanak istraživaču dopušta prikupljanje podataka/informacija što s druge strane kod sudionika istraživanja može biti otvoreno interpretacijama (Hammersley i Traianou, 2012) pa se kod pristanka razmatra i njihovo korištenje, bilježenje/snimanje, transkribiranje, arhiviranje i sl. (Hammersley i Traianou, 2012; Ryen, 2006; Miller i Bell, 2002). U kvalitativnim istraživanjima pristanak se najčešće odnosi na pristup i snimanje podataka, njihovo korištenje u istraživačke svrhe te uključuje pravo na izvještavanja i korištenje citata (Hammersley i Traianou, 2012: 90). To se proširuje kod vizualnih podataka, odnosno kad su takvi podatci (primjerice, fotografije) u vlasništvu sudionika ili postoji mogućnost da ih se njima identificira, pristanak se treba tražiti i kod načina korištenja tih podataka (Wiles, 2013: 29).

Iako se informirani pristanak odnosi na osobe čije informacije/podatke istraživač želi prikupiti, ponekad je potrebno dobiti pristup/pristanak i od onih koji imaju neku vrstu utjecaja, kontrole ili nadležnosti nad okruženjima, podacima/informacijama i/ili pojedincima (Hammersley i Traianou, 2012). U etička razmatranja uključuju se i odluke o tome komu se pristupa, tko daje i može dati pristup i/ili pristanak te kako to postići (Hammersley i Traianou, 2012; Iphofen i Tolich, 2018; Israel i Hay, 2006;

⁶ Calvey (2018) piše o stigmati i kontroverzama oko prikriivenih istraživanja, ali i o mogućnostima njihova "oživljavanja" (zahvaljujući auto/cyber-etnografiji) što zahtijeva šire metodološke i etičke rasprave.

Miller i Bell, 2002) s obzirom na to da određene situacije mogu dovesti u pitanje autonomnost onih koji sudjeluju u istraživanju (Iphofen i Tolich, 2018) ili dovesti do neslaganja oko toga tko ima sposobnost i/ili autoritet dati pristanak (Hammersley i Traianou, 2012). Sukladno s tim, pristanak se treba tražiti i od sudionika istraživanja što se u određenom istraživačkom kontekstu može odnositi i na djecu/ranjive skupine (Iphofen i Tolich, 2018; Wiles, 2013), a ponekad i od svih onih koji su bitni za pristup nekom istraživačkom aspektu (Israel i Hay, 2006; Hammersley i Traianou, 2012). Time se dobrovoljnost, odnosno mogućnost slobodnog i dobrovoljnog donošenja odluka kod pristajanja/odbijanja na sudjelovanje smatra ključnim (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013).

Pritom treba prepoznati i razumjeti društveni kontekst i/ili specifične istraživačke okolnosti u kojima društveni odnosi/uloge i faktori mogu potencijalno "oblikovati" odluke o sudjelovanju u istraživanju ili odustajanju od istraživanja (Wiles, 2013; Hammersley i Traianou, 2012). Iako ovdje odnosi mogu biti temeljeni na moći (Wiles, 2013), dinamika u tim odnosima može biti dodatno oblikovana pitanjima roda, etniciteta i sl. (Miller i Bell, 2002). Informirani pristanak u kvalitativnim istraživanjima stoga može postavljati više etičkih dilema negoli kod korištenja kvantitativnih metoda (Israel i Hay, 2006).

Jednako tako, u kvalitativnim istraživanjima često se radi o "izranjajućem" (engl. *emergent*) istraživačkom dizajnu (Iphofen i Tolich, 2018; Tolich, 2016b, Israel i Hay, 2006), što se može odnositi i na samo istraživačko pitanje (Tolich, 2016b), pa se time prepoznaju granice informiranog pristanka (Tolich i Tumilty, 2020). Stoga autori (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Iphofen i Tolich, 2018) raspravljaju i o količini informacija na temelju kojih se (ne)pristaje na sudjelovanje u istraživanju imajući na umu kako takav izranjajući istraživački dizajn u kvalitativnim istraživanjima može biti prepreka u pružanju informacija.

U svakom slučaju, informacije o rizicima nipošto ne bi trebale biti predmetom rasprave (Wiles, 2013). U tom kontekstu, nepružanje informacija, pružanje krivih informacija ili dopuštanje krivih interpretacija dovodi u pitanje sam princip autonomnosti (Hammersley i Traianou, 2012). Neke od informacija koje se smatraju važnima su svrha i način provođenja istraživanja, tko ga provodi, njegovo financiranje, načini upotrebe istraživačkih podataka, potencijalni rizici, pitanja zaštite anonimnosti, odnosno povjerljivosti te zaštite kod pohranjivanja i arhiviranja podataka (Hopf, 2004; Denscombe, 2010; Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013).

Moguća dilema oko količine informacija može biti vezana uz sudionike istraživanja i njihovu (ne)zainteresiranost za istraživanje, (ne)razumijevanje njegove važnosti, (ne)poznavanje istraživačke metodologije i sl. Drugim riječima, proces provedbe kvalitativnog istraživanja može utjecati na odluke istraživača o tome kada i koje informacije dati sudionicima istraživanja (Hammersley i Traianou, 2012: 94-

96). Takva istraživačka praksa nije sukladna sadašnjim zahtjevima etičkih odbora i pokazuje da o tome postoje različita stajališta. S jedne strane pristup kvalitativnoj istraživačkoj etici može ići u smjeru pružanja “odgovarajućih” odgovora etičkim odborima, čime se naglašava instrumentalizam u primjeni etičkih procedura. S druge pak, Tolich i Tumilty (2020) smatraju kako to može biti ograničavajuće za kvalitativne istraživače pa su u svome pristupu usmjereni na istraživača koji preuzima odgovornost za svoju etičku praksu, što znači prepoznati da je primjena etičkih procedura u praksi kompleksnija negoli u teoriji. Spomenuto se posebice odnosi na informirani pristanak i povjerljivost u kvalitativnim istraživanjima.

ANONIMNOST ILI POVJERLJIVOST (KVALITATIVNIH) ISTRAŽIVANJA

Pitanja povjerljivosti i anonimnosti neizostavni su dio etičkih kodeksa sociološke struke (ISA, 2001; BSA, 2017; ASA, 2018; HSD 2021). Međutim u etičkim kodeksima navedeni se koncepti i njihovo značenje ne dovode eksplicitno u vezu sa specifičnom istraživačkom metodologijom. U etičkim se kodeksima donekle ipak uočava razlika između povjerljivosti i anonimnosti s obzirom na to da se povjerljivost određuje kroz povjerljivost informacija koje se neće moći povezati s identitetom osobe (ASA, 2018; ISA, 2001) ili se odnosi na načine korištenja informacija (HSD, 2021), dok se anonimnost odnosi na izostavljanje informacija preko kojih je moguće osobu identificirati (HSD, 2021).

Američko sociološko društvo poziva se isključivo na povjerljivost (anonimnost se spominje samo u kontekstu recenziranja znanstvenih radova). Britansko sociološko društvo rabi oba termina na način da ističe važnost anonimnosti sudionika (primjerice, kod prikriivenih istraživanja) i mogućnost njezina kompromitiranja (kod korištenja fotografija i društvenih mreža). S druge strane koncept povjerljivosti koristi se u kontekstu opreza davanja garancija (BSA, 2017). Hrvatsko sociološko društvo spominje oba koncepta u smislu obveze istraživača da osigura anonimnost i povjerljivost te poštuje garancije o njihovoj zaštiti, iako se kodeks više referira na povjerljivost informacija i njihovo korištenje. U etičkom kodeksu Međunarodnog sociološkog društva spominje se samo važnost poštovanja anonimnosti u kvantitativnim i kvalitativnim istraživanjima te pružanja povjerljivosti. Ostali etički kodeksi sadržajno su ipak nešto iscrpniji pa se važnost anonimnosti, odnosno, povjerljivosti uočava i kod korištenja informacija/podataka, njihova arhiviranja, objavljivanja i sl.

Važnim se drži objašnjenje u kojoj mjeri će se anonimnost i povjerljivost štiti (BSA, 2017; HSD, 2021). S druge strane navodi se da sudionike istraživanja treba informirati o bilo kojim (zakonskim i sl.) razlozima koji mogu ograničiti dane garancije povjerljivosti (ASA, 2018; HSD, 2021), dok se kod Hrvatskog sociološkog druš-

tva isto odnosi i na anonimnost. Iako imaju obvezu poštovati dane garancije povjerljivosti i anonimnosti (osim u određenim situacijama, primjerice kod zlostavljanja djece), istraživači trebaju biti oprezni kod garancija povjerljivosti s obzirom na to da povjerljivost istraživačkih podataka nema zakonsku zaštitu, s čime bi sudionici trebali biti upoznati (BSA, 2017). Slično tomu se ističe i u etičkom kodeksu Američkog sociološkog društva i Hrvatskog sociološkog društva, gdje se povjerljivost smatra obvezom koja se prenosi na sve one koji imaju pristup povjerljivim informacijama/podacima i onda kad za to ne postoji zakonska obveza.

U etičkim se kodeksima navode određene situacije (zdravstvene/životne ugroze) u kojima se istraživači nisu obvezni pridržavati zahtjeva povjerljivosti, kao ni kod promatranja na javnim mjestima/aktivnostima u javnosti ili u okruženjima u kojima nisu osigurana pravila privatnosti i/ili nemaju ograničen pristup (primjerice, internetske stranice) (ASA, 2018). U okolnostima zdravstvene/životne ugroze ističe se spremnost odmjerenja dane garancije povjerljivosti s drugim principima etičkog kodeksa i zakonskih regulacija (HSD, 2021). Hrvatsko sociološko društvo ne smatra opravdanim prikupljanje identificirajućih podataka prilikom provođenja online istraživanja, dok bi se trebalo voditi računa i o korištenju dostupnih podataka s interneta za koje nije jasno jesu li privatni ili javni.

Zaštita povjerljivosti i anonimnosti, prema Britanskom sociološkom društvu, uključuje i pravo sudionika istraživanja na odbijanje korištenja određenih načina prikupljanja podataka (kao što su kamere, diktafoni i sl.). Nadalje, korištenje određenih vrsta podataka (primjerice fotografija) ili podataka s društvenih mreža/interneta dovodi do potrebe za zaštitom anonimnosti (BSA, 2017), ali i privatnosti (HSD, 2021). S posebnom se pažnjom treba pristupiti i ondje gdje istraživači uzimaju u obzir davanje uvida u transkripte s obzirom na to da transkripti mogu sadržavati izjave svih sudionika istraživanja – primjerice, kod fokus grupa (BSA, 2017). Osim kod prikupljanja podataka, zahtjev za zaštitom povjerljivosti primjenjuje se i kod analiziranja podataka, koji su prikupljeni internetskim aktivnostima/korištenjem tehnologije (primjerice u online istraživanjima) (ASA, 2018; HSD, 2021).

Kod pohranjivanja i arhiviranja podataka nalaže se poduzimanje određenih mjera (kao što su anonimizacija, pseudonimizacija, uklanjanje bilo kakvih identificirajućih podataka i sl.) te dobivanje pristanka za dijeljenje podataka s drugim istraživačima (BSA, 2017). Obveza poštovanja povjerljivosti odnosi se dakle na korištenje informacija (HSD, 2021) i na njihovu dostupnost drugim istraživačima kod pohranjivanja i arhiviranja (ASA, 2018), što je rezultat rastućih zahtjeva za bazama s otvorenim pristupom istraživačkim podacima. Američko sociološko društvo ukazuje na poduzimanje određenih mjera u održavanju povjerljivosti i kod prijenosa istraživačkih informacija/podataka, posebice elektroničkim putem. Britansko sociološko društvo kod distribuiranja i objavljivanja istraživanja važnim ističe odgovor-

nost sociologa u situacijama društvenog konflikta, sukoba interesa ili zloupotrebe istraživanja.

U etičkim je kodeksima moguće uočiti razlike u značenjima anonimnosti i povjerljivosti, ali ne i referiranje na metodološke značajke kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja. Anonimnost i povjerljivost smatraju se različitim konceptima, iako povezanim (Wiles, 2013). S druge strane uočavaju se stajališta prema kojima se u kvalitativnim istraživanjima treba pozivati isključivo na koncept povjerljivosti i deidentifikaciju podataka (Tolich, 2016b; Tolich i Tumilty 2020). Kod korištenja određenih metoda potpuna anonimnost teško se postiže (Babbie, 2010; Hopf, 2004; Tolich i Tumilty, 2020), stoga se u kvalitativnim istraživanjima naglašava povjerljivost (Tolich, 2016b). Među kvalitativnim se istraživačima i u etičkim kodeksima pojmovi anonimnosti i anonimizacije još uvijek pogrešno rabe (Tolich i Tumilty, 2020).

U kvalitativnim je istraživanjima identitet osobe istraživaču uvijek poznat (Tolich i Tumilty, 2020). Zadržavanje na isključivo kvantitativnoj terminologiji može predstavljati problem za etičke odbore i kvalitativne istraživače, ali i dovesti do etičkih dilema, posebice kod zaštite unutarnje povjerljivosti u kvalitativnim istraživanjima (Tolich, 2016b). Kod pitanja povjerljivosti u kvalitativnim istraživanjima potrebno je naglasiti razliku između vanjske i unutarnje povjerljivosti. Vanjska se povjerljivost odnosi na obvezu istraživača da se sudionici neće identificirati, a unutarnja povjerljivost na (ne)mogućnost identificiranja sudionika među sobom. Pritom se ističe da unutarnja povjerljivost nije prepoznata u etičkim kodeksima i među etičkim odborima (Tolich, 2016b; Tolich i Tumilty, 2020).

Zbog važnosti uspostavljanja bliskog odnosa sa sudionicima, kao i pristupa različitim sadržajima, određenim informacijama/podacima, okruženjima te osjetljivim i osobnim temama koje uglavnom jesu privatne⁷ (Hammersley i Traianou, 2012), povjerljivost je ključno etičko pitanje. Važnost povjerljivosti prepoznaje se u različitim istraživačkim fazama – prikupljanju, analiziranju i objavljivanju (korištenju) istraživačkih podataka i informacija (Hammersley i Traianou, 2012; Israel i Hay, 2006; Wiles, 2013; Tolich i Tumilty, 2020). S druge strane odnos istraživača sa sudionicima istraživanja nije zakonski zaštićen pa se povjerljivost informacija katkad može dovesti u pitanje (Hammersley i Traianou, 2012; Babbie, 2010; Denscombe, 2010; Hopf, 2004). U određenim slučajevima i neočekivanim situacijama istraživači mogu biti prisiljeni predati informacije koje su držali povjerljivima, odnosno imati zakonsku obvezu njihova otkrivanja (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Denscombe, 2010; Israel i Hay, 2006). To se odnosi na kaznene postupke koji se vode po službenoj dužnosti ili kad istraživači imaju informacije o nekom kaznenom

⁷ Princip povjerljivosti usko je vezan uz pojam privatnosti (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Israel i Hay, 2006).

djelu – primjerice, ubojstvu, zlostavljanju na radu, silovanju, zlostavljanju djeteta, nasilju u obitelji i ostalim djelima za koje se postupak pokreće po službenoj dužnosti.⁸

Ako postoje neki razlozi koji ograničavaju mogućnost osiguravanja povjerljivosti, istraživači se o istima trebaju informirati i to jasno dati do znanja sudionicima (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Israel i Hay, 2006). U tim se situacijama nudi ograničena povjerljivost, ali oko iste ne postoji suglasnost (Israel i Hay, 2006). Drugim riječima, to znači da se istraživačke okolnosti trebaju pomno razmotriti (Wiles, 2013). Tolich (2016b) te Tolich i Tumilty (2020) raspravljaju i o granicama unutarnje povjerljivosti u kvalitativnim istraživanjima koje također mogu uključivati i takve situacije. Kod objavljivanja kvalitativnih istraživanja određene istraživačke okolnosti (primjerice kad u istraživanju sudjeluju članovi iste obitelji, nekoga poslovnog kolektiva ili kad postoji mogućnost identifikacije od strane ostalih sudionika) mogu biti prijatna unutarnjoj povjerljivosti (Tolich i Tumilty, 2020: 20).

Zahtjevi za pohranjivanjem i arhiviranjem kvalitativnih podataka dovode do njihove dostupnosti drugim istraživačima, što naglašava pitanje povjerljivosti u kvalitativnim istraživanjima (Hopf, 2004). Israel i Hay (2006) ističu kako postoje dva načina održavanja povjerljivosti: metodološki i pravni⁹. Metodološki se odvija u najranijim fazama istraživanja i kroz zaštitu podataka koji se bilježe i/ili snimaju, što se može postići uklanjanjem identificirajućih informacija, čuvanjem povjerljivih podataka (bilješke, snimke, transkripti i sl.) na sigurnom mjestu i/ili neotkrivanjem identificirajućih informacija i prikupljenih podataka drugima (Israel i Hay, 2006; Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Hopf, 2004; Babbie, 2010; Denscombe, 2010). S druge strane kod pisanja i objavljivanja istraživačkih podataka povjerljivost se osigurava tako da se onemoguću identificiranje osobe i/ili mjesta, odnosno da se ne objavljuju identificirajuće informacije ili osobne karakteristike.

Navedeno uključuje i strategije anonimizacije (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Israel i Hay, 2006). Kod anonimiziranja u fazi prikupljanja podataka postoji nekoliko načina: korištenje pseudonima (za sudionike, organizacije i lokacije), referiranje na pojedince samo prema njihovim (primjerice, profesionalnim) ulogama, korištenje inicijala i sl. (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Israel i Hay, 2006; Denscombe, 2010). No postupci pseudonimizacije i anonimizacije nisu bez izazova i kritika (Hammersley i Traianou, 2012; Denscombe, 2010) napose u raspravama o provedbi kvalitativnih istraživanja (Tolich, 2016b; Tolich i Tumilty, 2020). Stoga se u njima ističe kako kvalitativni podatci ne mogu biti anonimizirani

⁸ U Hrvatskoj se to određuje *Kaznenim zakonom* i *Zakonom o kaznenom postupku*.

⁹ Israel i Hay (2006) navode neke primjere iz Australije, SAD-a i Kanade u kojima su istraživači dobili ustavnu zaštitu podataka.

te se ukazuje na proces deidentifikacije, posebice u fazi pohranjivanja informacija/podataka (Tolich, 2016b; Tolich i Tumilty, 2020). Kod procesa deidentifikacije kvalitativnih podataka naglasak je na korištenju kodnih (zamjenskih) imena ili riječi kako se identitet osobe ne bi mogao povezati s informacijom (Tolich i Tumilty, 2020).

RIZICI ZA SUDIONIKE KROZ (KVALITATIVNA) ISTRAŽIVANJA

Održavanje unutarnje povjerljivosti s obzirom na potencijalne rizike za sudionike smatra se važnim etičkim aspektom u kvalitativnim istraživanjima (Tolich i Tumilty, 2020). Etički kodeksi sociološke struke uglavnom ne navode eksplicitno potencijalne fizičke/psihičke rizike u sociološkim istraživanjima, osim da se sigurnost i dobrobiti sudionika trebaju osigurati, rizici predvidjeti, a sudionici o istima informirati (ISA, 2001; BSA, 2017; ASA 2018; HSD, 2021). Među znanstvenicima i istraživačima (pa i etičkim odborima) uglavnom je općeprihvaćeno kako sudjelovanje u istraživanju ne smije uključivati više od minimalnog rizika za sudionike, kako istraživači trebaju procijeniti potencijalne rizike te kako bi sudionici o istima trebali biti informirani (Wiles, 2013: 55).

Potencijalni rizici za sudionike kvalitativnih istraživanja¹⁰ sadržavaju vrijednosne procjene, no iste je moguće kategorizirati (Hammersley i Traianou, 2012). Prema tome u društvenim i sociološkim istraživanjima posljedice se u većoj mjeri mogu odnositi na emocionalni stres, nelagodnosti (primjerice, zbog pitanja vezanih uz temu, ometanje privatnosti i sl.) (Hammersley i Traianou, 2012; Israel i Hay, 2006; Wiles, 2013), na posljedice otkrivanja identiteta, osobnih i potencijalno štetnih informacija te kod objavljivanja istraživačkih rezultata u određenom kontekstu ili negativnoga medijskog publiciteta (Hammersley i Traianou, 2012; Iphofen i Tolich, 2018; Israel i Hay, 2006; Hopf, 2004; Wiles, 2013), što može imati ozbiljne implikacije za pojedince ili grupe. S druge strane može doći i do fizičkih ozljeda, materijalne štete i sl. (Israel i Hay, 2006; Hammersley i Traianou, 2012).

U obzir se mogu uzeti dvije razine na kojima se rizici/sigurnost mogu procjenjivati, a odnose se na ozbiljnost potencijalne štete (Hammersley i Traianou, 2012) i dugotrajnost posljedica (Feinberg, 1984 prema Hammersley i Traianou, 2012: 64). Procjene rizika se također mogu usmjeravati s obzirom na fizičke, psihološke/emocionalne i/ili praktične posljedice (uloženo vrijeme i sl.) (Wiles, 2013). Polazeći od toga kako je neočekivano temeljna pretpostavka kvalitativnih istraživanja, Tolich i Tumilty (2020) predlažu osnivanje referentnih grupa sastavljenih od kolega, studenata i sl. koji ne sudjeluju u istraživanju i čija je uloga savjetovanje istraživača

¹⁰ U razmatranjima etičkih aspekta kvalitativnih istraživanja, autori Hammersley i Traianou (2012), Lee-Treweek i Linkogle (2000) i Tolich i Tumilty (2020) dodatno ilustriraju i moguće (fizičke, emocionalne, profesionalne i dr.) rizike za istraživače.

oko etičkih dilema. U njihovom se pristupu kvalitativnoj istraživačkoj etici ključnim smatra razmišljanje “izvan okvira”, razvijanje sigurnosnog plana (engl. *safety plan*), ali i uključivanje sudionika istraživanja u proces izgradnje odnosa (sa zajedničkim odgovornostima) koji traje tijekom istraživačkog procesa.

U kvalitativnim istraživanjima pitanja rizika i sigurnosti ne uključuju samo izravan odnos istraživača i sudionika u fazi prikupljanja informacija/podataka, nego zahtijevaju refleksiju na cjelokupni istraživački proces. Stoga se predlaže ublažavanje rizika načinima koji će od istraživača zahtijevati da (Wiles, 2013: 60):

- razmotri rizike (za pojedince i zajednicu) prije početka istraživanja;
- ukaže sudionicima istraživanja na rizike i dopusti samostalno donošenje odluka o sudjelovanju;
- razmotri rizike u različitim fazama istraživanja (ukoliko se pojave);
- obrati posebnu pozornost na rizike kod objavljivanja istraživanja;
- planira strategije umanjivanja nelagodnosti tijekom istraživanja;
- pokaže razumijevanje za sudionikove osjećaje i prati njihov govor tijela;
- omogući sudionicima da ne odgovore, odnosno ne govore o određenim pitanjima/temama;
- uspostavi odnos sa sudionicima radi ostvarivanja povjerenja i sigurnosti.

Tim se strategijama mogu dodati još neke mogućnosti minimaliziranja rizika kao što su (Israel i Hay, 2006: 97-98):

- isključivanje ranjivih skupina iz istraživanja¹¹ (gdje je to moguće);
- razmatranje dostupnosti alternativnih načina istraživanja;
- uvođenje kratkog izvještavanja kod istraživanja koje se koristilo nekim oblikom obmane;
- uključivanje sudionika u istraživački proces (njegovo planiranje i provođenje).

Hammersley i Traianou (2012) nalaze kako razmatranja potencijalnih rizika i sigurnosti često ima veze s metodološkim aspektima, posebice s odabirom istraživačke metode. Tolich i Tumilty (2020), primjerice, pitanje unutarnje povjerljivosti drže problematičnijim kod primjene fokus grupa negoli, primjerice, kod intervjua. Drugim riječima, pojedine metode u određenim istraživačkim okolnostima mogu imati veće rizike za sudionike od drugih. To se može posebice istaknuti kod istraživanja u

¹¹ Isključivanje ranjivih skupina smanjuje prekomjernu nametljivost, iako i isključivanje pojedinaca/grupa može dovesti do njihove ranjivosti (Iphofen i Tolich, 2018). Prema principu pravednosti koristi iz istraživanja i rizici sudjelovanja u istraživanjima trebali bi biti jednako distribuirani (Wiles, 2013). Stoga isključivanje osjetljivih i marginaliziranih grupa iz istraživanja može predstavljati kompleksno pitanje.

kojima sudjeluju ranjive skupine ili kod vizualnih istraživanja s obzirom na specifičnosti (vizualnih) podataka (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013). S druge strane kod promatranja sa sudjelovanjem rizici mogu biti povezani i s ulogama koje istraživači u određenim okolnostima zauzimaju, a koje nisu nužno vezane uz onu istraživača ili sa situacijama u kojima se mogu naći (Hammersley i Traianou, 2012).

Usto se potencijalni rizici mogu odrediti i s obzirom na osjetljivost teme ili istraživačkih pitanja (Israel i Hay, 2006; Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013), što može predstavljati veći rizik kod, primjerice, fokus grupa (Hammersley i Traianou, 2012). S druge strane ponekad je teško procijeniti što uopće može predstavljati rizike i dovesti do negativnih posljedica kod samih sudionika (Wiles, 2013). U konačnici se posljedice procjenjuju u odnosu na pojedince, grupe, zajednicu i društvo u cjelini (Hammersley i Traianou, 2012; Wiles, 2013; Iphofen i Tolich, 2018; Israel i Hay, 2006), dok njihovo predviđanje može biti otežano s obzirom na otvoreni karakter kvalitativnog istraživanja i kontekst u kojem se istraživanje provodi (Hammersley i Traianou, 2012). Pojam koji se dobro naslanja na karakter kvalitativnog istraživanja je "izranjajuća etika" (engl. *emergent ethics*) koji pokazuje da se etička pitanja protežu tijekom cijeloga istraživačkog procesa (Wiles, 2013).

SPECIFIČNOSTI KVALITATIVNE ISTRAŽIVAČKE ETIKE

Christians (2005; 2007) u rasprave o istraživačkoj etici uvodi ideju "interpretativne dostatnosti" kojoj je cilj društvena transformacija i osnaživanje drugih. Time se implicira da se u kvalitativnim istraživanjima, čija metodologija napušta pozitivističke ideje o distanciranim odnosima istraživača, neutralnost etičkih procedura dovodi u pitanje. Lincoln i Cannella (2007) smatraju da je važno propitivati odnos između usko postavljenih konvencionalnih etičkih regulacija i kvalitativnih istraživanja te predlažu konceptualizaciju drukčije istraživačke etike sukladno njihovoj ideji "egalitarne društvene znanosti". Etičke regulacije sveprisutne su u društvenim znanostima te se primjenjuju neovisno o istraživačkom dizajnu i metodološkim posebnostima, stoga Allen i Israel (2018) predlažu reflektivnu istraživačku praksu. Drugim riječima, etički izazovi s kojim se istraživači susreću nisu nužno isti i ovisе o području istraživanja, istraživačkim ciljevima, istraživačkim metodama, pojedincima/grupama od kojih se podatci/informacije prikupljaju te se predlaže pristup istraživačkoj etici koji navedeno uzima u obzir.

U suprotnome ostaje se na "prospektivnoj etičkoj reviziji" (engl. *prospective ethics review*). Taj model polazi od redukcionističkog razumijevanja istraživačke etike gdje se etička revizija istraživanja provodi samo na osnovi iskazane namjere, dok se svaki otklon od toga smatra lošom istraživačkom etikom (Gontcharov, 2018: 243). Takvo razumijevanje može utjecati na status kvalitativnih istraživanja koja

ne koriste pozitivističku metodologiju, a koje se pokušava staviti u pozitivističke okvire provedbe istraživanja i sukladno s tim etičke revizije istih. Kod etičke revizije kvalitativnih istraživanja ukazuje se na potrebu razmatranja i razumijevanja metodoloških specifičnosti kvalitativnih istraživanja, što uključuje i korištenje adekvatnije terminologije s obzirom na to da pojedini koncepti nemaju univerzalno značenje (Tolich, 2016b). Israel (2018) dodatno upozorava na izazove kod primjenjivanja univerzalističkih principa koji nadilaze nacionalne granice, čime otvara neka važna pitanja o utjecaju kapitala, internacionalizaciji visokog obrazovanja, kompetitivnosti država na “tržištu međunarodnih istraživanja” i sl. te prikladnosti takvih praksi u različitom društvenom kontekstu.

Kako vrednovati sociološko istraživanje pitanje je konteksta u kojem se istraživanje provodi, ali i korištene istraživačke metodologije. Autori (Hammersley i Traianou, 2012; Gontcharov, 2018; Carpenter, 2018) ukazuju na specifičnosti kvantitativnog i kvantitativnoga istraživačkog dizajna što se uzima i kao argument u raspravama o pristupima etici. U tom smislu, Carpenter (2018) ističe kako su konzekvencijalistički (utilitaristički) i nekonzekvencijalistički (deontološki) pristupi tek donekle “od pomoći” te etiku vrline s naglaskom na samog istraživača smatra adekvatnijim pristupom u kvalitativnim istraživanjima. Iz te perspektive opći se etički principi više odnose na istraživački dizajn, dok se u provedbi kvalitativnih istraživanja ističe usmjerenost na uključivanje istraživača, osnaživanje sudionika kroz suradnju, isticanje višestrukih glasova i refleksivnost (Carpenter, 2018: 39-40). Jedno od pitanja kojima se kvalitativna istraživanja iz feminističke perspektive posebno bave jesu odnosi moći oblikovani obilježjima roda, klase, etniciteta i sl. koji dovode do različitih etičkih dilema (Edwards i Mauthner, 2002). U odnosu na etiku vrline, etika brige je stoga “pristranija” s obzirom na to da priznaje te odnose i prema tome zauzima poziciju (Porter, 1999 prema Edwards i Mauthner, 2002: 21).

U istraživanjima nije samo riječ o usklađivanju s etičkim regulacijama, nego i o procesu u kojem istraživači istodobno donose određene etičke odluke (Israel i Hay, 2006). Drugim riječima, istraživački se integritet ne pronalazi isključivo u etičkim kodeksima, principima i procedurama, nego proizlazi iz sposobnosti istraživača da kroz refleksivni proces bude ključni akter u donošenju adekvatnih etičkih odluka. Kvalitativna etička praksa time polazi od etičkih principa i procedura kod planiranja istraživanja, ali uključuje i odgovornost istraživača te promišljanje o kompleksnosti primjene etičkih procedura (primjerice, informiranog pristanka i povjerljivosti) prilikom uspostavljanja i održavanja odnosa sa sudionicima istraživanja (Tolich i Tumilty, 2020). U konačnici, to će zahtijevati dinamičniji odnos s etičkim odborima (Carpenter, 2018) i promjenu u odnosima moći između etičkih odbora i kvalitativnih istraživača (Tolich, 2016b).

Istraživačka se etika ne može svesti samo na zahtjeve etičkih odbora niti može isključiti pitanje vrijednosti koje se unose u istraživački proces (Hammersley, 2018). Vežano za to je pitanje ciljeva kvalitativnih istraživanja, pri čemu se uočavaju različita stajališta. Prema prvom stajalištu, ciljevi istraživanja su isključivo vezani za proizvodnju znanja i otkrivanje istine (Hammersley i Traianou, 2012). Istraživanje i proizvodnja znanja mogu biti motivirani nekim društvenim pitanjem, ali ti motivi ne bi trebali određivati istraživačke ciljeve kao što su oni politički (Hammersley, 2018). Drugo stajalište koje zauzimaju konstruktivisti naziva se “epistemološkim skepticizmom” (engl. *epistemological scepticism*) i odbacuje pretpostavke prema kojima se znanstvene tvrdnje mogu odrediti kao istinite ili lažne (Hammersley, 2018; Hammersley i Traianou, 2012), neovisno o tome jesu li istraživački ciljevi proizvodnja znanja ili politički ciljevi. Treće stajalište, koje također polazi od kritike pozitivističkih ideja o objektivnoj stvarnosti i znanstvenoj istini, pronalazi se u podlozi feminističkih istraživanja i prema njemu bi istraživački ciljevi trebali biti informirani eksplicitnim političkim namjerama. Time se proširuje koncept kvalitativne istraživačke etike u koju je potrebno uključiti i pitanja o etici znanja (engl. *ethics of knowledge*) – tko tvrdi da zna, kako i koji odnosi moći iz toga proizlaze (Gillies i Alldred, 2002: 32-33).

Kvalitativna istraživačka etika implicira odnos između epistemoloških, metodoloških i etičkih pitanja (Ryen, 2006; Doucet i Mauthner, 2002). Doucet i Mauthner (2002) smatraju kako se ta poveznica između epistemologije, metodologije i etike posebno odražava kod pitanja odnosa i vjerodostojnosti tijekom analize podataka. Naime tijekom analize istraživač je uključen u izgradnju znanja i time njegova etička odgovornost prema drugima nadilazi klasični odnos sa sudionicima istraživanja. S druge strane taj odnos ovisi o transparentnosti tijekom analitičkog i interpretativnog procesa. Transparentnost se odnosi na epistemološke, ontološke i ostale pretpostavke s kojima se ulazi u istraživački proces te se postiže refleksivnošću (Doucet i Mauthner, 2002: 125-126). Birch i Miller (2002) odnos sa sudionicima također ne vide na tradicionalan način, dok njihova ideja ide u smjeru njegove recipročnosti kroz otvorenije dijeljenje iskustava i shodno tomu bogatije podatke i istraživačke prikaze. U tom pogledu refleksivnost je bitno etičko i metodološko pitanje s obzirom na to da je dio procesa izgradnje znanja – odnosno “odgovornog znanja” (Doucet i Mauthner, 2002) kao i analitički dio osobnoga istraživačkog iskustva (Birch, Miller, 2002). Refleksivnost se dakle istaknula važnim aspektom istraživačkog procesa (Allen i Israel, 2018; Carpenter, 2002; Birch i Miller, 2002; Ryen, 2006), iako s ponekim sadržajnim razlikama u njezinoj primjeni.

Na tragu teorijsko-metodoloških uvida u istraživačku etiku unatrag tridesetak godina uočava se važnost problematiziranja etičkih pitanja u kvalitativnim istraživanjima te metodoloških i istraživačkih izazova i dilema s kojima se kvalitativni istraživači susreću. Neovisno o uočenim razlikama i pozicijama u pristupima, etič-

ke regulacije u sociološkim istraživanjima ne mogu ostati na linearnom shvaćanju kvalitativne istraživačke etike. Pritom se misli na potrebu i nekih dodatnih koordinacija između kvalitativnih istraživača i etičkih odbora tijekom cijeloga istraživačkog procesa, a ne samo kroz dobivanje suglasnosti za provedbu istraživanja na samom početku. Drugim riječima, važnost primjene etičkih principa i procedura u kvalitativnim se istraživanjima ne isključuje, ali se ističe potreba da se njihova primjena u okviru zahtjeva etičkih kodeksa i odbora dodatno proširi stajalištima koja uzimaju u obzir značajke kvalitativnih istraživanja, kao i kontekst suvremenih rasprava o etičkim regulacijama. Specifičnost kvalitativne istraživačke etike time leži ponajviše u refleksivnoj istraživačkoj i etičkoj praksi samih istraživača. U konačnici, ističe se potreba za dodatnim radovima koja će nastaviti pokrivati uočene aspekte kvalitativne istraživačke etike poput reciprociteta, etike znanja, epistemoloških postavki kvalitativnih istraživanja, istraživanja s ranjivim skupinama s obzirom na to da su u ovom radu ostali otvoreni za neke buduće sociološke (teorijske, metodološke i istraživačke) rasprave.

LITERATURA

- Adamović Topolčić M (1990). Etički aspekti terenskih istraživanja, *Revija za sociologiju*, 21 (2): 403-414. <https://hrcak.srce.hr/155330> (22. veljače 2022.)
- Allen G i Israel M (2018). Moving Beyond Regulatory Compliance: Building Institutional Support for Ethical Reflection in Research. U: Iphofen R i Tolich M (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE reference, 276–288. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n19>
- American Sociological Association – ASA (2018). Code of Ethics. http://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018.pdf (9. veljače 2022.)
- Babbie E (2010). *The Basics of Social Research. Fifth Edition*. Australia, Brazil, Japan, Korea, Mexico, Singapore, Spain, United Kingdom, United States: Wadsworth, Cengage Learning
- Birch M, Miller T, Mauthner M i Jessop J (2002). Introduction. U: Mauthner M, Birch M, Jessop J i Miller T (ur.). *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 1–13
- Birch M i Miller T (2002). Encouraging Participation: Ethics and Responsibilities. U: Mauthner M, Birch M, Jessop J i Miller T (ur.). *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 91-106
- British Sociological Association – BSA (2017). Statement of Ethical Practice. http://www.britisoc.co.uk/media/24310/bsa_statement_of_ethical_practice.pdf (9. veljače 2022.)
- Calvey D (2018). Covert: The Fear and Fascination of a Methodological Pariah. U: Iphofen R i Tolich M (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE reference, 470–485. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n32>

- Carpenter D (2018). Ethics, Reflexivity and Virtue. U: Iphofen R i Tolich M (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE reference, 35-50
- Christians CG (2005). Ethics and Politics in Qualitative Research. Third Edition. U: Denzin NK i Lincoln YS (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 139–164
- Christians CG (2007). Neutral Science and the Ethics of Resistance. U: Denzin NK i Giardina MD (ur.). *Ethical Future in Qualitative Research. Decolonizing the Politics of Knowledge*. London, New York: Routledge i Taylor & Francis Group, 47-66
- de Laine M (2000). *Fieldwork, Participation and Practice. Ethics and Dilemmas in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications
- Denscombe M (2010). *Ground Rules for Social Research. Guidelines for Good Practice. Second Edition*. England: Open University Press
- Denzin NK (1997). *Interpretative Ethnography. Ethnographic Practices for the 21st Century*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications. International Educational and Professional Publisher. <https://doi.org/10.4135/9781452243672>
- Doucet A i Mauthner N (2002). Knowing Responsibly: Linking Ethics, Research Practice and Epistemology. U: Mauthner M, Birch M, Jessop J i Miller T (ur.). *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 123–145
- Edwards R i Mauthner M (2002). Ethics and Feminist Research: Theory and Practice. U: Mauthner M, Birch M, Jessop J i Miller T (ur.). *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 14-31
- Feinberg J (1984). *Harm to Others*. New York: Oxford University Press
- Gillies V i Alldred P (2002). The Ethics of Intention: Research as Political Tool. U: Mauthner M, Birch M, Jessop J i Miller T (ur.). *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 32–52
- Gontcharov I (2018). Qualitative Ethics in a Positivist Frame: The Canadian Experience 1998-2014. U: Iphofen R i Tolich M (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE reference, 231–247. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n16>
- Haggerty KD (2004). Ethics Creep: Governing Social Science Research in the Name of Ethics, *Qualitative Sociology*, 27 (4): 391–414. <https://doi.org/10.1023/B:QUAS.0000049239.15922.a3>
- Hammersley M i Traianou A (2012). *Ethics in Qualitative Research. Controversies and Context*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781473957619>
- Hammersley M (2018). Values in Social Research. U: Iphofen R i Tolich M, (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE Publications, 23–34. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n2>
- Hopf C (2004). Research Ethics and Qualitative Research. U: Flick U, von Kardorff E i Steinke I (ur.). *A Companion to Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 334–339
- Hrvatsko sociološko društvo – HSD (2021). Etički kodeks Hrvatskog sociološkog društva. <http://hsd.hr/wp-content/uploads/sites/598/2021/06/Etički-kodeks-HSD-a.pdf> (9. veljače 2022.)

- Iphofen R i Tolich M (2018). Foundational Issues in Qualitative Research Ethics. U: Iphofen R i Tolich M (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE reference, 1–18. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n1>
- International Sociological Association – ISA (2001). Code of Ethics. <http://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics/> (09. veljače 2022.)
- Israel M i Hay I (2006). *Research Ethics for Social Scientists. Between Ethical Conduct and Regulatory Compliance*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE
- Israel M (2018). Ethical Imperialism? Exporting Research Ethics to the Global South. U: Iphofen R i Tolich M (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Melbourne: SAGE reference, 89–102. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n6>
- Kazneni zakon (2011). Republika Hrvatska: Narodne novine 125/2011. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_125_2498.html (11. studenog 2022.)
- Lee-Treweek G i Linkogle S (2000). Putting Danger in the Frame. U: Lee-Treweek G i Linkogle S (ur.). *Danger in the Field – Risk and Ethics in Social Research*. London: Routledge, 8–25
- Lincoln YS (2005). Institutional Review Boards and Methodological Conservatism: The Challenge to and From Phenomenological Paradigms. Third Edition. U: Denzin NK i Lincoln YS (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research (3th edition)*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 164–182
- Lincoln YS i Cannella GS (2007). Ethics and the Broader Rethinking/Reconceptualization of Research as Construct. U: Denzin NK i Giardina MD (ur.). *Ethical Future in Qualitative Research. Decolonizing the Politics of Knowledge*. London, New York: Routledge i Taylor & Francis Group, 67–84
- Mabry L (2009). Governmental Regulation in Social Science. U: Mertens DM, Ginsberg PE (ur.). *The Handbook of Social Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE, 107–120. <https://doi.org/10.4135/9781483348971.n7>
- Miller T i Bell L (2002). Consenting to What? Issues of Access, Gate-Keeping and 'Informed' Consent. U: Mauthner M, Birch M, Jessop J i Miller T (ur.). *Ethics in Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 53–69. <https://doi.org/10.4135/9781849209090.n3>
- Porter E (1999). *Feminist Perspectives on Ethics*. Harlow: Pearson Education
- Ryen A (2006). Ethical Issues. U: Seale C, Gobo G, Gubrium FJ i Silverman D (ur.). *Qualitative Research Practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 218–235. <https://doi.org/10.4135/9781848608191.d20>
- Sevenhuijsen S (1998). *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London: Routledge
- Speigman R i Spear P (2009). The Role of Institutional Review Boards: Ethics: Now You See Them, Now You Don't. U: Mertens DM i Ginsberg PE (ur.). *The Handbook of Social Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE, 121–134. <https://doi.org/10.4135/9781483348971.n8>

- Strohm Kitchener K i Kitchener RF (2009). Social Science Research Ethics: Historical and Philosophical Issues. U: Mertens DM i Ginsberg PE (ur.). *The Handbook of Social Research Ethics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE, 5–22. <https://doi.org/10.4135/9781483348971>
- Tolich M (2016a). Contemporary Ethical Dilemmas in Qualitative Research. U: Tolich M (ur.). *Qualitative Ethics in Practice*. London, New York: Routledge i Taylor & Francis Group, 25–32. <https://doi.org/10.4324/9781315544984-5>
- Tolich M (2016b). Are Qualitative Research Ethics Unique? U: Tolich M (ur.). *Qualitative Ethics in Practice*. London, New York: Routledge i Taylor & Francis Group, 33–48. <https://doi.org/10.4324/9781315544984-6>
- Tolich M i Tumilty E (2020). Practicing Ethics and Ethics Praxis, *The Qualitative Report*, 25 (13): 16–30. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4753>
- Vučković Juroš T (2011). Reporting on the Issue of Research Rigour and Ethics: The Case of Publications Using Qualitative Methods in the Croatian Social Science Journals, *Revija za sociologiju*, 41 (2): 161–184. <https://doi.org/10.5613/rzs.41.2.2>
- Wiles R (2013). *What are Qualitative Research Ethics?* London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury. <https://doi.org/10.5040/9781849666558>
- Zakon o kaznenom postupku (2008). Republika Hrvatska: Narodne novine 152/2008. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_12_152_4149.html (11. studenog 2022.)

Aspects of Qualitative Research Ethics in Sociology: Theoretical-Methodological Discussion

Marija LONČAR <https://orcid.org/0000-0002-4929-3073>

Faculty of Humanities and Social Sciences in Split, Croatia
mloncar@ffst.hr

Zorana ŠULJUG VUČICA <https://orcid.org/0000-0003-4969-3859>

Faculty of Humanities and Social Sciences in Split, Croatia
zorana@ffst.hr

Larisa HRŽIĆ <https://orcid.org/0000-0002-4851-1809>

Faculty of Humanities and Social Sciences in Split, Croatia
larisa@ffst.hr

ABSTRACT

Qualitative research ethics in sociology is primarily related to numerous methodological features of qualitative research, the research context and the interaction process of conducting qualitative research, but also to the classical development of ethical codes of sociological associations and broader ethical regulations. Conventionally speaking, ethical issues refer to the protection of research participants and are regulated primarily at the professional and institutional levels in Croatia. However, given the development of research methods, new technologies and social changes involving current ethical regulations, several aspects are problematised and connected in this paper. The paper therefore analyses qualitative research ethics through existing ethical codes in sociology, the application of ethical procedures in research, and the challenges that researchers face in doing so. Ethical regulations that in recent years imply the standardisation of ethical procedures and research practices point to the importance of continuous theoretical and methodological discussions on research ethics, especially in qualitative research. Most methodological literature contains a section on ethical procedures (informed consent, anonymity and confidentiality, risks, etc.) applied in sociological research. Nevertheless, there are arguments that they should be placed within qualitative research ethics in accordance with the features of qualitative research, which can be additionally challenging in sociology in terms of ethics, methodology and research. The paper concludes that the specifics of qualitative research ethics are reflected in the ethical practice that implies a reflexive application of ethical procedures in qualitative research.

Key words: qualitative research ethics, sociology, ethical codes, ethical procedures, reflexivity.